

श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितः

प्रमाणलक्षणम्

प्रमाणलक्षणम्

SrimadAnandatirtha Bhagavadpadacharya viracita

Pramanalakshanam (E-Book)

(in Devanagari)

Published by : Madhva Library (<http://www.madhvalibrary.org>)

Contributed by: Sri Shashidar Magadi (USA)

No of Pages : 5

© Madhva Library.

If you notice , any error please inform us .We will correct them on top priority

प्रमाणलक्षणम्

प्रमाणलक्षणम्

अशेषगुरुमीशेशं नारायणमनायम् ।

सम्प्रणम्य प्रवक्ष्यामि प्रमाणानां स्वलक्षणम् ॥

यथार्थं प्रमाणम् । तद् द्विविधम् । केवलमनुप्रमाणं च । यथार्थज्ञानं केवलम् ।

तत्साधनमनुप्रमाणम् ।

केवलम् चतुर्विधम् । ईशलक्ष्मीयोग्ययोगिभेदेन ।

पूर्वद्वयमनादिनित्यम् । स्वातन्त्र्यपारतन्त्र्याभ्यां तद्विशेषः ।

पूर्वं स्वपरगताखिलविशेषविषयम् । द्वितीयमीशेऽन्येभ्योऽधिकम् ।

असार्वत्रिकम् । अन्यत्र सर्वविषयम् । स्पष्टत्वे भेदः ।

योगिज्ञानमृजूनामनादिनित्यम् । ईशे जीवभ्योऽधिकम् । असार्वत्रिकम् ।

अन्यत्रालोचने सर्वविषयम् । क्रमेण वर्धमानम् । आमुक्तेः । ततोऽव्ययम् । ततोऽर्वाक्रमेण
हसितम् । सादि च तात्त्विकेभ्योऽन्यत्र । अयोगिज्ञानमुत्पत्तिविनाशवत् । अल्पम् ।

अनुप्रमाणं त्रिविधम् । प्रत्यक्षमनुमानमागम इति । निर्दोषार्थेन्द्रियसन्निकर्षः प्रत्यक्षम् ।
निर्दोषोपपत्तिरनुमानम् । निर्दोषः शब्द आगमः । अर्थापत्त्युपमे अनुमाविशेषः । अभावोऽनुमा
प्रत्यक्षं च । परामर्शापरामर्शविशेषात् । सम्भवपरिशेषावनुमा ।

आत्मान्योन्याश्रयचक्रकानवस्थाकल्पनागौरवश्रुतदृष्टहानादयो

दूषणानुमा । उपक्रमोपसंहारतदैकरूप्याभ्यासापूर्वताफलार्थवादाश्च

उपपत्तिविशेषाः । त एव सोपपत्तयो लिङ्गानि । समाख्यावाक्यप्रकरणस्थानानि च लिङ्गविशेषाः ।

व्याप्तिरुपपत्तिमूलम् । सा प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तरूपा । हेतुगर्भा प्रतिज्ञा केवलाऽपि । सिद्धौ

प्रतिज्ञायां हेतुमात्रं च । दृष्टान्तः सप्रतिज्ञो हेतुगर्भः ।

उपपत्तिदोषौ विरोधासङ्गती । न्यूनाधिके वाचनिके ।

संवादानुक्तियुता निग्रहाः ।

प्रमाणलक्षणम्

प्रत्यक्षं सप्तविधम् । साक्षिषडिन्द्रियभेदेन ।

मानसप्रत्यक्षजा स्मृतिः । स्मृत्यनुवादयोर्नाप्रामाण्यम् । यथार्थत्वानुभवात् । अहानेश्च ।

विरोधो मानस्ववाक्याभ्याम् । स्ववाक्यविरोधोऽपसिद्धान्त जातिरूपेण । जातिर्न मेये
मानापेक्षेत्यादिका । मेये मानापेक्षाऽस्तीति च तेनैव न्यायेन सिद्धत्वात् । मानविरोधश्च ।
छलमसङ्गतम् । अन्यच्च । गृष्टिविवक्षया गामानयेत्युक्ते पृथिवीविवक्षया
गवानयनमशक्यमितिवत् ।

त्रिविधो विरोधः । प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तभेदेन । प्रमाणविरुद्धार्थ प्रतिज्ञा प्रतिज्ञाविरोधः ।
हेतुस्वरूपासिद्धिरव्याप्तिश्चेति हेतुविरोधः । साध्यस्य साधनस्य वाऽननुगमो दृष्टान्तविरोधः ।
प्रतिज्ञायाः समबलविरोध एव सप्रतिसाधनः । स एवोपाधिदोषोऽपि ।

सर्व एते दृश्यत्वानुमाने द्रष्टव्याः ।

प्रत्यक्षागमादिभिर्जगतः सत्यत्वात् । तत्पक्षे दृश्यत्वस्य च मिथ्यात्वात् ।
अनिर्वचनीयस्य प्रतिवादिनोऽसिद्धत्वात् । आत्मनोऽपि दृश्यत्वात्
। शुक्तिरजतादेरनिर्वचनीयत्वाभावात् । अनिर्वचनीयदृश्यत्वाभावात् । मानसिद्धत्वादिति
सप्रतिसाधनत्वाच्च । जगत्सत्यत्व ग्राहिप्रत्यक्षस्य वर्तमानमात्रग्राहित्वे
अनुमानागमप्रामाण्यग्राहिणोऽपि प्रत्यक्षत्वाविशेषादुत्तरक्षणे प्रामाण्यं न सेत्स्यतीति
भेदादिवाक्यानामेव प्रामाण्यं स्यात् । तस्य साक्षिसिद्धत्वं चेज्जत्सत्यत्वमपि साक्षिसिद्धम् ।
व्यभिचारश्चेदागमार्थानुमा निर्दोषत्वाध्यवसाये च समः । अत उत्तरदिवसेऽभेदवाक्यस्य
भेदोऽर्थः स्यात् । निर्दोषानुमायाः सदोषत्वं सदोषानुमाया निर्दोषत्वं इत्यव्यवस्था ।
आश्रयासाध्यव्यधिकरणासिद्धयो न दूषणं अतिप्रसंगाभावात् । अतिप्रसङ्गेन हि दोषत्वादोषत्वे
कल्प्ये । व्याप्तिरेव हि प्रयोजिका । असत्यपि व्याप्तिरस्त्येव । असदाश्रयस्य साधकत्वं नेत्यपि
व्याप्तिं विना कथं निवार्यते । असदाश्रयमित्यादिविशेषणत्वसम्भवे कथमव्याप्तिः । न

प्रमाणलक्षणम्

चात्यन्ताभावोऽपि सर्व धर्मरहितः । प्रमेयत्वाद्यनुभवात् । परिशेषार्थापत्तिप्रामाण्याभ्युपगमाच्च ।
विमतं सकञ्चमित्यत्र सर्वज्ञत्वस्य पक्षधर्मताबलेन सिद्धयङ्गीकारात् ।

परिशेषोऽर्थापत्तिरनुमानमित्यविशेषः । उपपत्तिमात्रत्वात् । उपपत्तेश्च व्याप्त्यपेक्षा
सर्वथाङ्गीकार्येत्याग्रहमात्रेण भेदः । उपमानस्यापि व्याप्तिरूपत्वात् । न हि स्वसदृशेनासदृशं
क्वचिद्दृष्टं । योग्यानुपलब्धेश्च लिङ्गत्वम् अविशेषात् । उक्तदोषेष्वेवाशेषानु
मानदोषाणामन्तर्भावः । साध्याविशिष्टोऽसिद्धः । सिद्धसाधकोऽसङ्गतः ।

न प्रमासाधनं प्रमाणम् । ज्ञानव्यतिरिक्तायां प्रमायां प्रमाणाभावात् । न
चाज्ञातप्रिच्छित्तिरेव प्रमेत्यत्र किञ्चिन्मानं । यथार्थमेव प्रामाण्यमित्यङ्गीकारात् ।

न चानुभूतिरेव प्रमाणम् । स्मृत्यादावव्याप्तेः । वेदानुमानदिप्रामाण्यप्रसिद्धेश्च ।

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं चतुष्टयम् ।

प्रमाणमिति विज्ञेयं धर्माद्यर्थे बुभूषुभिः इति श्रुतेश्च । ऐतिह्यमागमभेदः ।

न च सम्यगनुभवसाधनं प्रमाणम् । ईश्वरज्ञानादावव्याप्तेः

अप्रामाण्ये प्रमाणाभावाच्च । प्रामाण्यज्ञाने च । तत्राप्यङ्गीकारेऽनवस्थितेः ।

स्वप्रकाशात्माङ्गीकारे तत्राव्याप्तेः । स्मृतेश्च प्रामाण्यानङ्गीकारे अनुभूतं मयेत्यत्र प्रमाणाभावात् ।

लिङ्गत्वेन प्रामाण्ये कल्पनागौरवम् । दृष्टहानिश्च ।

स्मृतिप्रमाणद्वैविध्यमात्रकल्पने मिथ्याज्ञानादेर्निराकरणादनुभवविरोधः ।

तदनुभवाभाव इत्युक्ते अनुभवः स्मृतिश्च नास्तीत्युक्ते किमुत्तरम् ।

स्वसिद्धैः साधनं परसिद्धैर्दूषणम् । अतो न दूषणे अपसिद्धान्तादि । इष्टापत्तिः

सिद्धसाधनत्वादसंगतमेव ॥

आनन्दतीर्थमुनिना ब्रह्मतर्कोक्तिमार्गतः ।

मानलक्षणमित्युक्तं सङ्क्षेपाद्ब्रह्मसिद्धये ॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितः प्रमाणलक्षणं ॥